

*аспірант кафедри
перекладознавства
та прикладної лінгвістики
Херсонського державного
університету*

ПЕРЕКЛАД ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність теми полягає у тому, що переклад драматичних жанрів до сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів перекладознавства. Серед дослідників існують різні точки зору щодо розуміння перекладу для театру, а також щодо місця драматичного перекладу у сучасній теорії перекладу. Перекладацькими аспектами драматичних творів займалися С. Аалтонен, С. Баснет, Н. Бідненко, І. Борисова, В. Грицютенко, М. Донський, В. Коптілов, Г. Кочур, І. Левий, М. Лукінова, В. Матюша, В. Мізецька, Т. Некряч, Е. Ніколарі, М. Новикова, П. Паві, У. Фарина, Т. Шліхар.

Метою статті є висвітлення проблематики відтворення драматичних текстів, що на сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів перекладознавства. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: виявити особливості драматичних творів, розглянути різні точки зору дослідників та здійснити узагальнення щодо нових та існуючих підходів у перекладі драми. У сучасному перекладознавстві проблеми перекладу драми традиційно розглядаються в двох напрямках: прозова драма аналізується як епічний твір, натомість віршована п'єса кваліфікується як «порубіжне явище» [5, с. 11], де аналіз перекладу такого твору містить риси синтезу з урахуванням передусім версифікаційних особливостей оригіналу в перекладі, а також жанрової приналежності драматичного твору. На думку М. Лукінової, вивчення перекладів драми здійснюється без урахування її родових ознак, що суттєво змінює уявлення про драматичний твір як про певну художньо-естетичну цілісність [5, с. 10]. Адже переклад драматичних текстів здійснюється передусім з урахуванням формальної організації тексту. Загальновизнаною у сучасному літературознавстві є теза про те, що відповідно до змісту та форми, характеру конфлікту драматичні твори поділяються на окремі види і жанри. Труднощі перекладу пов'язані не тільки зі знанням мови, а й з умінням перекладача знаходити в різних мовних системах міжмовні лінгвопрагматичні відповідники. Таке уявлення про переклад драматургії викликає тим, що жанровий розподіл у сучасному перекладознавстві здійснюється за принципом організації тексту (проза/поезія), а не за принципом родової диференціації (епос, лірика, драма) [3, с. 73].

Специфіка драматичних творів полягає у їхній дуалістичній природі: на відміну від інших літературних форм вони призначені не лише для читання, а й для постановки. У такий спосіб ця відмінність зумовлює необхідність в окремому підході до перекладу творів цієї категорії.

Сучасні перекладознавці не дійшли згоди щодо того, як правильно перекладати драматичний твір – орієнтація на постановку (у центрі уваги – сценічність) чи на сам текст (у центрі уваги – читабельність), що загалом зумовлює певну поляризацію думок. Так, С. Баснет однією з перших теоретиків перекладу зазначила, що у процесі перекладу драми необхідно враховувати такі критерії, як сценічність та функція самого тексту та його перекладу. Визначаючи важливість поняття сценічності для перекладу театральних творів, вона наголошує на тому, що сценічність передбачає різницю між написаним текстом та текстом, розрахованим для постановки на сцені. З іншого боку, воно акцентує, що тексту драми властиві такі риси, що дозволяють його поставити, зокрема заковані вказівки жестами (паралінгвальні маркери). Другий критерій є похідним від першого, оскільки функція театрального тексту передбачає існування написаного тексту, який є складником постановки. Але пізніше її концепція про сутність перекладу драматичних творів помітно змінилася. Вона відкинула термін «сценічність» як хибний та зайвий, оскільки чимало перекладачів знаходять у ньому виправдання своїм різноманітним стратегіям. Крім того, С. Баснет відмовилася від ідеї обов'язкового врахування прихованих смислів висловлювань та мови жестів, які закладені в драматичний текст, і зазначила необхідність зосередження перекладача саме на мовних структурах тексту в процесі перекладу драми [13, с. 99].

Дослідник театрального перекладу П. Паві, навпаки, стверджує, що справжній переклад відбувається на сцені. Драматургічний переклад є не просто перекладом художнього твору, адже перекладач має усвідомлювати, що його продукт потенційно призначений для сцени, тобто для постановочного процесу. Крім цього великого значення при перекладі драматичних творів набуває відтворення національно-історичної своєрідності оригіналу. Перекладач не має можливості навести пояснення в коментарях до іншомовної реалії, адже кожне перекладене слово (за винятком авторських ремарок) виголошується актором на сцені [9, с. 120]. У такий спосіб, на нашу думку, С. Баснет і П. Паві висловлюють полярно протилежні погляди на домінують театральний перекладу.

Децю інакше підходить до проблеми драматургічного перекладу німецька дослідниця Б. Шульц, яка проводить чітку межу між перекладом драми, призначеним для подальшого друку і читання («translation for page»), та перекладом драматургічного тексту з метою подальшої постановки («translation for stage»). Перший орієнтується на найточніше відтворення тексту оригіналу і збереження його мовно-літературних особливостей, другий – на пристосованість перекладу до умов сцени. У цьому і полягає подвійна природа драматургічного тексту [14, с. 179].

Специфіку перекладу драми вивчали й українські дослідники. Так, відомий український перекладач Г. Кочур наголошував на тому, що, незважаючи на необхідність двох варіантів перекладу драматичного твору (текст для читання і сценічна редакція), навряд чи варто спрощувати переклад, ставити його на шлях полегшеного переказу

[4, с. 154]. Перекладач вважає, що, безумовно, може існувати два переклади драми: академічний переклад із коментарями для повільного читання, розрахований на постановників, і театральний полегшений, розрахований на більш легке сприйняття. Другий варіант перекладу драми, з чим погоджується Г. Кочур, неминуче веде до викривлення художніх особливостей першотвору. Однак необхідно враховувати, що обидва варіанти перекладу драми мають бути розраховані на сприйняття читача і глядача, та сприйматися реципієнтами як естетична цілісність.

Особливості перекладу віршової драми вивчає перекладач і перекладознавець М. Новикова, яка зазначає, що при перекладі драми слід враховувати деякі «вузлові моменти, зумовлені специфікою жанру віршової драми: перекладач повинен опанувати сценічну природу вірша; необхідно передати в перекладі драматичний підтекст; перекладач повинен вірно витлумачувати першотвір; функціональна відповідність лексики перекладу й оригіналу в діалогах, тощо» [8, с. 18]. Але драматичний твір не завжди має віршову будову, а в сучасній літературі п'єса у віршах й зовсім рідкість. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність розробки методики аналізу тексту перекладної драми взагалі – незалежно від того, написана вона віршами чи прозою.

Переклади драми не завжди виконуються з урахуванням жанрових вимог, тому вони подекуди не відповідають прагматичі оригіналу. Нагальною постає проблема дослідження прагматичних аспектів, закладених у драматичному творі.

Досліджуючи проблему сприйняття і відтворення перекладачами авторської прагматики при перекладі сатиричних драматичних текстів, В. Грицютенко доходить висновку про те, що «адекватність відтворення перекладачами емоційно-оцінного впливу п'єс забезпечується відтворенням комбінації лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів сатиричного смислу, що закріплюються у змісті і формі п'єс» [2, с. 53]. З погляду прагматики, переклад драматичного твору має здійснюватись на рівні інтенцій мовців та глибинного змісту ілюкутивних актів, які складають репліки, і семантика яких нерідко розходиться з їхнім прагматичним змістом.

Специфіка та особливості драми як роду літератури визначає труднощі відтворення її у перекладі. Сучасні дослідники по-різному підходять до цієї проблеми, але почасти сходяться у тому, що специфіку перекладу драми неможливо уявити без вивчення її родової специфіки. У сучасній теорії перекладу бракує досліджень, які б розглядали текст драми в естетичній цілісності всіх його компонентів. Так, українська дослідниця Біденко Н.П. вважає, що у специфіці драми як літературного роду увиразнюються три характерні риси драматичного твору, що утворюють ту систему координат, в якій здійснюється творчий пошук перекладача: орієнтованість драматичного твору на сценічну інтерпретацію як вираження іманентної театральної природи драми; втілення в драмі дійових сторін буття, а відтак, здатність драматургії моделювати породжуючу її культуру; поліфункціональність мови драми, її сценічність (тобто така властивість, яка уможливило акустичне сприйняття тексту драми); стилізованість драматичної мови, здатність драматичної мови активізувати різні засоби літературної виразності, зокрема змістовно-підтекстову інформацію тощо. Саме цими характеристиками драми як літературного роду зумовлюється специфіка перекладу драматичного тексту, а всі ці окремі властивості разом актуалізують проблему цілісності перекладацької інтерпретації драматичного тексту [1, с. 11].

Розбіжності у мовних системах, часова дистанція між оригіналом та перекладом, суттєві відмінності в національних традиціях вимагають залучення численних трансформацій у процесі перекладу як драматичного, так і будь-якого іншого твору. Ці розбіжності спричиняють системну асиметрію у тексті, тобто актуалізують випадки, «коли незбіг мовних елементів, незалежно від жанру і типу тексту, передано однаковим, фіксованим варіантом» [7, с. 12].

Досліджуючи проблему відтворення драми у перекладі, Т. Некряч вважає, що перекладачеві драми доводиться вдаватися до трансформаторних та компенсаційних тактик там, де у творі прозаїчному можна знайти «симетричне» рішення. Такі тактики викликають у тексті перекладу асиметрію, у якій вона пропонує виділяти три типи – системну, ситуативну та експлікативну. Використання певного типу асиметрії у перекладі залежить від особливостей тексту оригіналу. У драматичних втворах, виходячи з необхідності яскраво увиразнювати особистісні риси та міжособистісні стосунки, питома вага асиметричних рішень відчутно зростає. Так, наприклад, від вибору у перекладі того чи іншого варіанту англійського особового займенника *you*, може залежати і сценічне рішення образу відповідного персонажу. Тільки такт і глибоке розуміння наскрізної психологічної лінії допомагає перекладачеві зробити правильний вибір між займенниками *ти* і *ви* у неоднозначних ситуаціях спілкування. У деяких культурах, де існують два займенники другої особи однини, нормою вважалося передавати займенник *you* тільки через *ви* (симетрично), і це подеколи призводило до кумедного ефекту, але така кумедність не передбачалася автором. Звертання на *ви* хазяїна до тварини, матері – до немовляти, могли видаватися некогерентними і викликали посмішку. Стосунково-психологічні відношення між займенниками *ти* і *ви* дуже різноманітні, вони можуть суттєво вплинути на трактування ролі персонажу, додати якихось важливих рис у змалюванні характеру. Інша справа – це театральна постановка драматичного твору. У цьому разі перекладачі вдаються до використання «експлікативної асиметрії», змінюючи вже неактуальні чи незрозумілі представникам іншої генерації або культури імена та назви на більш близькі та знайомі у разі, якщо це сприятиме кращому та повнішому розумінню твору [7, с. 8]. Такий підхід дозволяє чітко структурувати перекладацькі стратегії при інтерпретації іншомовного драматичного твору, а також пояснити доречність чи небажаність певних відхилень від оригіналу [7, с. 10].

Варто наголосити на проблемі відтворення авторського задуму у театральній постановці драматичного твору. Матюша В.І. вважає, що асиметрію в перекладі драматичних творів доцільно співвідносити з авторським задумом, тому інтерпретативна свобода перекладача обмежується «рамкою адекватності» (відповідністю перекладу задуму оригіналу). Вихід перекладача за межі «рамки адекватності» можна трактувати як перекладацьку сваволу. Дослідниця аналізує специфіку драматичного перекладу не з погляду опозиції читабельність/сце-

нічність, а у спробі їх поєднання в рамках збереження авторського задуму. Поділ на театральний (сценічний) та літературний (читабельний) переклад драматичних творів є невинуватим, бо будь-який драматичний текст передбачає можливість його постановки, а сценічна складова є такою ж невіддільною частиною драми поряд із текстальною [6, с. 15]. Так, перекладач зазначає, що у порівнянні з іншими прозовими формами, в драматургії особливої значущості набуває фонетичний рівень, що зумовлено «сценічною» природою драми. Переклад театрального твору має здійснюватися з перспективи сприйняття його глядачем. Якщо переклад загалом постає відтворенням вихідного тексту мовою перекладу, драматичні твори містять поряд з мовними цілу низку позамовних факторів, які потребують специфічного сценічного втілення.

Різні види драматичних творів спрямовані і на досягнення різної реакції глядачів. Наприклад, мета комедії – викликати сміх, що досягається завдяки як театральним прийомам (різка зміна дій, створення комічності персонажа), так і стилістичним засобам гумору і сатири в мові (зокрема каламбуру, грі слів, оксиморонам, тощо). Мета трагедії – змусити глядача співпереживати і співчувати дійовим особам. Крім того, перекладач має обмеження в просторі та часі, не маючи змоги переносити та розтлумачувати певні особливості в позатекстовому коментарі, адже глядачі не читають драматичні твори, а дивляться і слухають їх, отже, не можуть зазирнути у примітки перекладача.

Більшість теоретичних підходів до перекладу драматичного тексту позначаються статичністю, вони не враховують специфіку сценічності та можливості постановки. На думку Шліхар Т.О., текст драматичного твору є, передусім, діалогом у дії, який у перекладі має зберігати усю свою дівість, сконцентрованість думок та подій, а головне – залишатись сценічним та зручним для вимовляння акторами, а відтак – зрозумілим для сприйняття на слух [11, с. 12]. Перекладач творів драматургії має враховувати не лише суто лінгвістичне оформлення оригінального висловлювання, а й передусім координувати це вербальне вираження з прагмалінгвістичними факторами – з реакцією мовців на повідомлення, загальною тональністю діалогу, стосунками між мовцями, їхнім статусом, культурним рівнем, контекстом перебігу розмови. Так, розглядаючи прагматичний аспект, дослідниця виокремлює мовленнєві акти, які потребують творчого усвідомлення і пошуку в процесі перекладу, і ті, які в драмі зустрічаються найчастіше, визначають її жанрову природу [11, с. 14]. Зважаючи на інтенційну структуру п'єси, високу конфліктність та постійне спонування до дії, вживанішими у драмі виявляються мовленнєві акти “директиви” та експресивні акти. Наприклад, низку проблем становить переклад емотивних та інвективних мовленнєвих актів, які містять вигуки. Один і той самий вигук-експресив може виражати діаметрально протилежні емоції у різних ситуаціях мовлення. Перекладач наводить приклад з п'єси Б. Шоу та вважає, що перекладачі пішли шляхом найменшого опору і передали англійське “*Oh!*” українським “*О!*”, яке не відповідає за семантикою та вжитком англійському “*Oh*” і в даному контексті порушує драматичну дію. Дослідниця зауважує, що відтворюючи англійський вигук “*Oh!*”, перекладачі знехтували контекстуальною ситуацією, що унеможливило адекватне сценічне втілення. Отже, драматичний твір проходить декілька етапів сприйняття на своєму шляху від автора до глядача – через розуміння перекладача, режисера і актора. Тому роль перекладача набуває особливої ваги.

Дослідниця У.О. Фарина розглядає проблему перекладу драм із позицій компаративістики. На її думку, саме культурно зорієнтоване компаративне дослідження перекладу драми дозволяє відкрити нові аспекти дослідження драми через можливість зіставлення культур, ментальностей, суспільної свідомості авторів різних оригіналів та їх перекладів. Порівняльно-літературознавчий аналіз перекладів драм свідчить про складність збереження функціональності елементів оригіналу у перекладах, підбору мовних та культурних відповідників для трансформації з культури – через мову – в іншу культуру [10, с. 11]. Компаративне зіставлення трьох слов'янських перекладів творів американського класика Ю. О'Ніла свідчить про суттєві розбіжності між українською, російською та польською перекладацькими стратегіями, спричинені відмінностями наукових теорій драми в країнах-реципієнтах, різним досвідом перекладачів [10, с. 14]. Загалом польський текст, порівняно з російським та українським, набагато «сценічніший», і що важливо – у ньому максимально збережений театральний потенціал саме в тому вигляді, в якому він був присутнім в оригіналі. Російський переклад – також придатний для успішного відтворення на сцені, також сценічний, проте він спеціально адаптований до вимог саме російського театру та публіки. Український текст містить багато наслідувань і відчутний вплив російського, зробленого раніше, перекладу, тому його можна назвати адаптацією у формі, наближеній до сценарію оригіналу. Так, порівняльне вивчення перекладів драми видається актуальним для сучасного перекладознавства, оскільки висвітлює і позитивні аспекти, і недоліки (що інакше могли б залишитися поза увагою дослідника, якби з оригіналом порівнювався тільки один переклад), а також чіткіше окреслює принципи роботи перекладача над оригіналом.

Таким чином, дослідження драматичних перекладів і з'ясування їх специфіки є необхідним і надзвичайно актуальним для сучасної теорії перекладу як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Незважаючи на наявність різнобічних досліджень, на сьогоднішній день потребують нагального вивчення питання щодо орієнтації перекладу на «сценічність» чи «читабельність», засобів відтворення в перекладі національної своєрідності першотвору, меж припустимих відхилень від тексту оригіналу і мотивування таких відхилень. Також доцільними видаються питання щодо критеріїв оцінки перекладу драми та адекватності вихідного тексту і тексту перекладу, прийомів і засобів передачі авторської позиції, особливостей реалізації індивідуально-творчої установки перекладача. Подальше вивчення процесу перекладу драми повинне дати відповіді, на які аспекти повинен звертати увагу перекладач, що необхідно зберегти, а чим можливо пожертвувати у процесі перекладу драматичних творів. Дослідження особливостей конкретних драматичних творів і уточнення характерних для них ознак дозволить розв'язати деякі сучасні проблеми перекладознавства.

Актуальність подальших досліджень полягає у виокремленні художніх особливостей конкретних драматичних творів та характерних для них ознак, які мають велике значення та потребують збереження у процесі перекладу. Суттєвим залишається питання вибору перекладацьких стратегій та тактик у процесі перекладу драматичних творів різних історико-літературних напрямків та стилів.

Література:

1. Бідненко Н.П. Драма в аспекті художнього перекладу (на матеріалі українських і російських перекладів п'єси Б. Шоу «Учень диявола»): автореф. дис. канд. філологічних наук : 10.01.05 / Н.П. Бідненко. К., 2001. 13 с.
2. Грицютенко В.І. Відтворення прагматичної функції фразеології в художньому перекладі (На матеріалі «Неприємних п'єс» Бернарда Шоу) / В.І. Грицютенко // Теорія і практика перекладу. 1980. № 4. С. 53–63.
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 215 с.
4. Кочур Г. Рецензія на переклад лібрето опери Бізе “Ловці перлів” / Г. Кочур // Література та переклад. К. : Смолоскип, 2008. Т. 1. С. 154–156.
5. Лукинова М. Ю. Жанровая специфика перевода классической драматургии: (на материале рус. пер. драм В. Шекспира «Буря» и «Ричард III») : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Ю. Лукинова ; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 1989. 14 с.
6. Матюша В.І. Асиметрія в українських перекладах сучасної англомовної драми : автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.16 / В.І. Матюша. К., 2008. 21 с.
7. Некряч Т.Є. Асиметрія в українських перекладах сучасної англомовної драми : автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.16 / Т.Є. Некряч. К., 2008. 17 с.
8. Новикова М. Стиль автора и стиль перевода : [учеб. пособие] / М. Новикова. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. 84 с.
9. Пави П. Словарь театра / П. Пави. М. : Прогресс. 1991. 480 с.
10. Фарина У. О. Особливості перекладу драм Юджина О'Ніла на українську, російську та польську мови: порівняльно-літературознавчий аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / У. О. Фарина ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 2011. 20 с.
11. Шліхар Т.О. Відтворення домінуючих мовленнєвих актів в українських перекладах англомовної драми : автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.16 / Т.О. Шліхар. К., 2009. 23 с.
12. Aaltonen Sirkku. Time-sharing on Stage / Drama Translation in theater and society / Sirkku Aaltonen. Philadelphia, Adelaide. 248 p.
13. Bassnett S. Translating for the Theatre: The Case Against Performability / S. Bassnett // TTR (Traduction, Terminologie, Redaction). 1991. №. IV.1. P. 99 – 111.
14. Schultze B. Highways, byways, and blind alleys in translating drama: historical and systematic aspects of a cultural technique / B. Schultze // Translating literatures, translating cultures. New vistas and approaches in Literary studies. Ed. by K. Mueller–Vollmer and Michael Irmscher. Berlin, 1998. P. 177–196.

Анотація

Н. ПАСЕНЧУК. ПЕРЕКЛАД ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена питанню перекладу драми. У статті представлені різні точки зору вітчизняних та зарубіжних лінгвістів на проблему перекладу драми. Розглядається специфіка перекладу драми як тексту, орієнтованого на сприйняття читачем / глядачем. Окремо акцентується увага на проблемах, що виникають в результаті інтерпретації, трансформації та прагматичної адаптації драматургічного твору для постановки в театрі.

Ключові слова: переклад, драматургічний переклад, сценічність, інтерпретація, прагматична адаптація.

Аннотация

Н. ПАСЕНЧУК. ПЕРЕВОД ДРАМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В статье представлены различные точки зрения на проблему перевода драмы в рамках переводоведческого подхода. Изложены основные подходы к переводу драмы в современных исследованиях. Рассматривается специфика перевода драмы как текста, ориентированного на восприятие читателем / зрителем. Отдельно акцентируются проблемы перевода драматургического текста, возникающие в результате интерпретации, трансформации и прагматической адаптации драмы как текста, предназначенного для постановки.

Ключевые слова: перевод, драматургический перевод, сценичность, интерпретация, прагматическая адаптация.

Summary

N. PASENCHUK. THE PROBLEMS OF DRAMA TRANSLATION

The article deals with the problem of translation of the drama and its interpretation by modern linguists in translation studies. It is given an overview of the main approaches to the problem of drama translation. The article focuses on revealing the specific features of translating drama as a text aiming at the “double audience” (readers and spectators). Special attention is paid to the interpretation, transformation and pragmatic adaptation of the drama as a text oriented at the performance or (intended for stage).

Key words: translation, drama translation, “performability”, interpretation, pragmatic adaptation.